

балансів влади, критерієм політики і точкою відліку всіх рішень стала особистість, права людини, а не турботи уряду, амбіції парламенту і навіть не загальнонаціональний інтерес були покладені в основу.

Філософською мовою висловлюючись, саме категоричний імператив самоцінності особистості і прав людини має стати критерієм при прийнятті владних рішень для парламенту, для всіх судів, всіх органів виконавчої влади в Україні. А Президенту тут належить особлива роль, за дотримання цього категоричного імперативу він несе персональну відповідальність. Саме тому Конституція України закріплює за ним право помилування, функцію гаранта Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

Як висновок можна сказати, що нинішня тривала дорога і закономірно безплідна політична і конституційна реформа балансу повноважень між Президентом, Верховною Радою і Кабінетом Міністрів є не тільки політичною і правовою, а і перш за все моральною проблемою і, по суті, її вирішення зводиться до того, чи знайдеться політична і моральна більшість в Україні, що зуміє поставити в центр владного трикутника і винести поза нього проблему прав людини і нації в їх єдності. Саме у цьому напрямку, на нашу думку, має здійснюватись вдосконалення конституційного статусу Президента України і проходити реформування його повноважень.

Стаття рекомендована до друку кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 2 від 4 жовтня 2003 р.)

*Дмитрієнко Ю.М.,
завідувач кафедри правових дисциплін
Університету мислі імені Н.П. Дмитрієнко
і О.Є. Уколової, кандидат філософських
наук, член-кореспондент Міжнародної
академії наук екології та безпеки
життєдіяльності*

КОРМЧІ КНИГИ ЯК СВІТОВІ ПАМ'ЯТКИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

За сучасних умов набуває великого значення процесуальна орнаміка правових рефлексій правової реальності (С.І. Максимов), що мають парадигмальні риси того конкретно-історичного циклу правової свідомості, що функціонально ідентифікують ментальну природу як статичного, так й соціологічного права. За проведеними дослідженнями, для оптимального розуміння істинної природи посттоталітарного українського права важливими є такі джерела процесуального відбиття у правових рефлексіях мети правового розвитку як типово ментального, що власною онтологією презентують відповідні закономірності історичного здійснення українського пізнання як україноментального права (А.А. Козловський) [7, 8]. Проблема істинного визначення джерел української правової свідомості як світової форми українського державотворення (І. Ільїн, П. Новгородцев, Г. Гегель) є актуальною, резонує,

наприклад, з завданнями наукового Проекту комплексної програми науково-дослідної роботи Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка “Розбудова державності України 1996-2005 рр.”, науковою темою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка “Розробка міжнародних правових, політичних та економічних основ розбудови Української держави” № 97128.

Зазначимо, що у нашому контексті позитивного розуміння сучасних правових реалій (С.І. Максимов) ми зрівнюємо поняття “право” і “правова система”. Тоді в нашому контексті найбільш важливим для виявлення істинного коріння українського права є період Київської Русі, коли активно формувались стійкі риси української державності та права, коли відбувся історичний генезис джерел української правосвідомості як соціологічного права. До числа таких джерел віднесемо насамперед ті, що залишили серйозний слід у законодавчому киевському бутті як нормотворчі офіційні документи, котрі презентують своєрідні писемні правові системи. В цьому аспекті малодослідженими є саме ті аспекти національного сучасного державотворення, що своїми вихідними джерельними параметрами нагадують правові джерела державного будівництва Київської Русі, зафіксовані у тих чи інших актах давнього законодавства, які певною мірою досліджувались як такі, але у нашому контексті досліджень не було. У попередніх роботах досліджувались певні питання знаково-матеріальних проєкцій девіантної правосвідомості як різновидів маргінального соціального відбиття (В.О. Чефранов), але дослідженню історичного аспекту джерельної бази української девіантної правосвідомості посттоталітаризму як з нашого боку, та й з боку вітчизняної правової науки мало приділялось уваги [4-8]. У загальнотеоретичному аспекті зазначену проблему намагались досліджувати Е.З. Липшиц, Н.І. Соколов, А.Й. Рогожин, Я.Н. Щапов, В.В. Яременко, але у нашому контексті проблема не знайшла достатнього дослідження [1-5].

Виходячи з постановки проблеми та аналізу досліджень, зазначаємо, що цілями статті є: порівняльно-історичний аналіз виникнення на території Київської Русі правових збірок церковного і світського права – спадкоємних писемних правових систем – як пам’яток конкретно-історичного становлення й розвитку української правової свідомості, які увійшли в історію під назвою “Кормчі книги”; виявлення можливих перспектив зазначеного порівняльно-історичного аналізу “Кормчих книг” у зазначеному контексті.

Дослідження зазначеної проблеми оптимально сприятиме раціональному розв’язанню важких проблем і завдань посттоталітарного правобудівництва й правовідбиття, а також слугувати певною теоретичною основою для подальших досліджень проблем посттоталітарних правових рефлексій як рефлексій правової свідомості, націлених на пошуки її істинного начального коріння, джерел. Ось саме за нашим контекстом Кормчі книги і є саме такими джерелами та коріннями. Незважаючи на їх важливе місце у формуванні специфічної законодавчо-правової бази Київської Русі як майбутнього можливого зразка для сучасної України, Кормчі книги недостатньо вивчені [1, 229; 2, 112; 7, 23,29]. Зазначимо, що починаючи з IX ст., вплив Візантійської імперії на розвиток та формування суспільно політичної та правової системи Київської Русі стає достатньо значним. Відомо: Візантія сприймала римське цивільне право не суцільно, ігноруючи елементи застарілі та такі, що за період свого існування довели свою недоцільність [6, 12-17]. З плином часу майже всі юридичні джерела повністю були приведені до принципів християнської моралі, ідеології та норм поведінки як джерельних витоків або парадигмальних концептів природного права – майбутнього, ментально структурованого права первинних суб’єктів (фізичних осіб) правової свідомості, які стали онтологічно пріоритетним серед інших прав, що з’являються пізніше, у праві, наприклад, юридичних осіб – вторинних суб’єктів правової свідомості. Церковна система та християнська ідеологія як начальна глобальна просвітська, прополітична, включаючи деякі догми,

після проведених перших Семи Вселенських соборів Святої Церкви, була сформована дуже чітко, що вперше офіційно, на рівні начального принципу, історико-ретроспективно надали церковній системі та християнській ідеології нормативних властивостей як типово природних, правових [2, 112]. Зараз нема нагоди нагадувати, що візантійське право, як церковне так і світське, у регіоні було своєрідною культурною вершиною, а тому не дивно, що законодавчі системи сусідів імперії були сповнені запозиченнями з візантійських джерел права, які мають спільні з римським загальні корені. З огляду на все вищевказане слід розглядати і процес створення правової системи Київської Русі як системи української правової свідомості, що має ідейно-світоглядною парадигмою аксіології конкретно-історичного релігійного права – циклу соціальної активності спадкоємності правової свідомості [6, 12-17; 5, 125-126]. Рушилися й зникали старі ментально-територіальні розмежування і складалася поліментальна (на різній соціально-правій та суспільній основі) величезна територія Давньоруської держави. У X ст. вона простягалася вже від південних берегів Ладозького і Онезького озер до середньої течії Дніпра, а на заході і південному заході – до Карпат, Пруту і пониззя Дунаю... [3, 23]. Візантія сприймала Київську Русь як країну варварську. Втім, невдовзі на Русі оселяються перші християни, спершу на півдні, особливо в Криму, у колишніх чорноморських колоніях Греції. Одним із найбільших центрів християнства як правових з власними святинами – мощами Климента Римського та великою християнською спільнотою – атрибутами нової віри як правової – був Херсонес Таврійський. Київські князі заявляються на політичній арені Європи та переводять відносини між двома державами з рівня неофіційно-торгових стосунків у міждержавну договірну сферу, яка має типово правову форму, з рисами релігійно-правової статичності. Це приводить до укладення низки типових правових договорів IX-X ст., але не як остаточно релігійно-правових, світських, яка, на думку дослідників, стало наслідком військових походів Русі “до Царграда”. Причому залежно від успішності походів різняться й умови договорів як для політики Київської Русі, такі для приватних осіб – слов’янських торговців, що приїжджали до Візантії, які за цих часів остаточно набували форму світського правового, міждержавно-правового договору, який репрезентує, за нашими дослідженнями другий цикл соціальної активності правової свідомості – світську форму спадкоємності у слов’янській правовій свідомості. Існують різні версії стосовно форми і змісту права, на якому базувалися русько-візантійські договори як типово правові. Сучасні фахівці, як правило, називають їх основним джерелом візантійське право, котре мало спільні риси з римським, елементи візантійського і слов’янського права чи елементи вже існуючого, але мало поширеного міжнародного договірної права.

Іншим джерелом, що свідчить про доцентрові тенденції в розвитку і формуванні держави навколо Києва, є так звані “Уроки княгині Ольги”. З’явилися нові правові норми: “мити” – торгові мита, “віри” – грошові сплати за правопорушення. Цією новою правовою системою замінювалася попередня система полкуддя – коли князь два рази на рік відвідував усі міста, вирішував спірні питання, збирав різноманітні грошові збори. Новим правовим кроком, спрямованим на посилення центральної влади, стала нова релігійна політика. Перші митрополити, які з’явилися на Русі, були візантійського походження. Вони принесли із собою правові, законодавчі звичаї та принципи створення і функціонування церкви як типово правової організації, які стали наслідком еволюційного розвитку християнства у Візантії та мали піддруктям видозмінене у візантійське римське право. Правова система Київської Русі, зовсім не підготовлена для появи в межах її територіальної юрисдикції такої високоорганізованої правової структури як закону правових структур (або типово юридичного закону) з власними принципами, вимогами та цілями, ані практично, ані теоретично не була в змозі задовольнити потреби її існування. Зараз дуже важко ідентифікувати, чи добре розумів усе це князь Володимир, але безперечно, що ці перспективи побачив його син, Ярослав Мудрий. Собор

єпископів усіх єпископій Київської Русі, що відбувся 1051 р. в Києві і на якому митрополитом усієї землі Руської був обраний ієрей Берестовської церкви Святих Апостолів Іларіон, відкриває в історії православної церкви на території майбутньої України нову сторінку – етап руських митрополитів, який у нашому контексті презентує новий конкретно-історичний цикл соціальної активності української правової свідомості, що мав високу соціальну активність. Більшість населення Київської Русі повинно було позитивно сприйняти рішення Ярослава через наявність певних антивізантійських настроїв. Їх існування можна пояснити тим, що, по-перше, після поразки дружини Вишати (воєводи Володимира Ярославича) у 1043 р. під Варною близько тисячі руських військовополонених були осліплені за наказом базилевса Костянтина Мономаха. По-друге, християнізація Київської Русі як правова процедура світової соціалізації українського права проходила не настільки мирно, як хотілося б князям та церковним ієрархам. Багато людей не хотіли відмовлятися від віри батьків, своїх традицій та звичаїв, які, безперечно, мали для них правове значення та відповідний правовий інтерес як релігійний. Санкції візантійських кодексів, за суттю, як типово правові, за злочини проти християнської моралі та християнських цінностей, з погляду слов'ян, були надто жорстокими – уже тривалий час смертна кара та членушкодження в руському звичаєвому та княжому праві застосовувалися – палки за найтяжчі злочини, а, наприклад, для візантійської Еклоги це були ледь не найпоширеніші санкції. Здається сумнівним, що під час церковних судів вихідці з Візантії враховували ці обставини у своїх вироків. Думаємо, що такі саме моменти спроможні ідентифікувати історичну трансгресивну видозміну релігійного права у світське, ментально опосередковане, а разом з цим першу зміну релігійного лінійного, теологічного й телеологічного принципу українського правового нормотворення на нелінійний, візантійський, позитивний, більшою мірою світський.

Доказом існування традиційно актуальних проблем, які мають вихід на соціально-правову поверхню сьогодення, що виникали з типово законодавчо-правових розбіжностей руського та візантійського (як й будь-якого іноземного) права, можна нагадати добре відому історію, що була переказана Нестором [3, 36]. Християнські єпископи прийшли до князя Володимира і стали запевняти його замінити розповсюджені ще з дохристиянських часів у законодавстві Київської Русі вири (штрафи) за розбійні напади прийнятою у візантійському законодавстві смертною карою. Поява Кормчих книг на території Київської Русі була закономірним процесом, який, безперечно, мав вплив на політичній арені тих часів. Сам факт створення збірок Кормчих перевели історію держави і права України на новий еволюційний виток.

Проведений нами методологічно-правовий зріз різночасово-просторових передумов з'явлення на території Київської Русі Кормчих книг як законодавчих документів світового зразка (за парадигмальними ознаками типових писемних правових систем, які мали різноциклові характеристики правового усвідомлення конкретно-історичних вимог і потреб україноментального праворефлексивного пізнання у власній соціальній активності), надає змогу ідентифікувати їх як законодавчі знаково-матеріальні відбитки візантійсько-римського права як світової писемної правової системи, що свідчать про цикловий характер розвитку української правової свідомості як соціологічного українського права (правової системи).

Думаємо, що, наприклад, дослідження віртуальних можливостей тексту Кормчих книг допомогло б швидше визначити їх міждисциплінарно-синергетичні зв'язки з іншими сферами процесуального, соціологічно опосередкованого правового буття того дня, а це, в свою чергу, дозволило б ширше визначити істинну історичну базу хвилеподібного формування правових рефлексій як циклового конкретно-історичного трансформативного руху правової свідомості, створюючого здавна традиційні риси сучасного статичного українського права.

Література

1. Литишиц Е.З. *Очерки истории Византийского общества и культуры. (VIII – первая половина IX в.)* – М.-Л., 1961. – С. 229.
2. Соколовъ Н. *О влияніи церкви на историческое развитие права.* – Блм. – С. 112
3. Рогожин А.Й. *Становлення і розвиток держави і права Київської Русі. (VI – початок XII ст.)* // *Історія держави і права України.* – К., 1996. – С. 37.
4. Щапов Я.Н. *Государство и церковь Древней Руси.* – М., 1989 – С. 14.
5. *Повість врямяних літ. Літопис (за Іпатським списком): Пер. В.В.Яременка.* – К., 1990 – 654 с.
6. Дмитрієнко Ю.М. *Маргінальна правова норма як акт девіантної правосвідомості // Держава і право. Збірник наукових праць. Вип.18.* – Київ, 2002. – С. 12-17
7. Дмитрієнко Ю.М. *Про нетрадиційну природу посттоталітарних правових рефлексій як правової свідомості: теоретико-методологічні підходи до ідентифікації актуального стану та проблем* // *Науковий вісник. Серія “Філософія”.* Вип. 13. – Харків: ОВС, 2002. – С. 23-29

Стаття рекомендована до друку кафедрою правового супроводження соціальної роботи Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнко і О.Є.Уколовой (протокол № 29 від 19 червня 2003 р.).

Ярош Д.В.,

*заступник завідувача кафедри
теорії та історії держави і права
Хмельницького інституту регіонального
управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ПОЛІТИКА “УКРАЇНІЗАЦІЇ” 20-х РОКІВ ХХ ст.: СУТЬ, ПРАВОВА ОСНОВА І НАСЛІДКИ

У роки проголошення і розбудови незалежної України до історичного досвіду української революції 1917–1920 рр. і навіть до періоду нової економічної політики, політики “коренізації”, або “українізації”, все більше і більше звертаються історики, політики, представники різних політичних партій і рухів, державні діячі. І це не випадково.

Особливу цінність для розбудови сучасної України має історичний досвід розвитку культури й освіти, який переконливо вчить, що незалежність без достатнього рівня культури й освіти неможлива. Без них Українська держава не буде мати майбутнього, не буде сильною і могутньою. Ось чому історичний досвід “українізації” 20-х років також має важливе теоретико-пізнавальне і практичне значення для сьогодення.

У чому суть політики “українізації”? Чому більшовицьке керівництво пішло на її проведення? Відомо, що український національно-визвольний рух 1917–1920 рр., спрямований на побудову своєї незалежної держави, закінчився трагічною поразкою. Перемогу здобули